

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

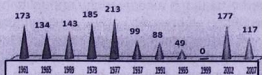
«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ 1960-2010 թթ.. ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՄՆԱԴՐԱԾ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱՓՈԽՄԱՆ ԿԵՆ ԴԱՐԸ

Ներածություն: Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքական պատմության ուսումնասիրության ցանկացած նախաձեռնություն ամբողջական չի ստացվի, եթե թերագնահատվի Թուրքիայի հանրապետական վարչակարգի հիմնադիր «Հանրապետական ժողովրդական» կուսակցության (*Cumhuriyetçi Halk Partisi* - ՀԺԿ) ունեցած դերակատարումը: 1923 թ. Մուսթաֆա Քեմալի կողմից հիմնադրված կուսակցությունը մինչև 1950 թթ. երկրի իշխող կուսակցությունն էր, իսկ հետագա տասնամյակների ընթացքում այդ կուսակցությանը միայն կարճ ժամակահատվածով, այն էլ որպես կռաւիցիոն կառավարությունների մաս հաջողվեց ստանձնել իշխանության ղեկը: 1950-1960 թթ. ՀԺԿ-ի ղեկավարության և հատկապես Իսմեթ Ինոնյուի համար դարձավ կարևոր ժամանակահատված կուսակցության դերի վերաիմաստավորման ու նախկին պետականակենտրոն քաղաքականությունից մասամբ հրաժարվելու առումներով: 1960-ական թթ. ՀԺԿ-ն ուղք դրեց սեփական դերի վերաիմաստավորման հրամայականի գիտակցմամբ ու կարևորմամբ: Հետևաբար, 1960-ից 2010 թթ. ընկած հինգ տասնամյակների ընթացքում ՀԺԿ-ն անցավ երկար ճանապարհ քաղաքական ինքնության ու համապատասխան գաղափարախոսական փնտրտուքի ուղղություններով: Նշված ժամանակահատվածը բուռն էր ներքաղաքական իրադարձությունների առումով ևս. հինգ ռազմական միջամտություններ, 11 խորհրդանական ընտրություններ, 36 կառավարություններ, երկու սահմանադրություն, իսլամականության և քրդական անջատողականություն վերելք, Եվրաինտեգրման գործընթաց և այլն: Սույն հոդվածը նպատակ ունի վեր հանել ՀԺԿ-ի վերջին հինգ տասնամյակի պատմության ուշագրավ դրվագները, ցույց տալ խորհրդարանական ընտրություններում այդ կուսակցության մասնակցության արդյունքները, գաղափարական վերակողմնորոշման ու փնտրտուքի հետևանքները և այլն: Ուշագրավ է, որ

քեմալականության ու հանրապետական-աշխարհիկ կարգերի անխախտելիության դիրքերից հանդես եկող ՀԺԿ-ն տվյալ ժամանակահատվածում միայն 3 անգամ է խորհրդարանական ընտրություններում ստացել ամենաշատ քվեներ և միայն 8 անգամ է հաջողվել կազմել կառավարություն՝ այն էլ այլ կուսակցությունների հետ միասին: Հողվածում կփորձենք պատասխանել հետևյալ հարցերին.

ինչպիսի՞ գաղափարաքաղաքական վերակողմնորոշումներ է ունեցել ՀԺԿ-ն 1960 թ. ի վեր և ինչպե՞ս են այդ քայլերն արտացոլվել խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքներում: Մեր կարծիքով, 1960 թ. ի վեր ընթացող ներքաղաքական բազմաշերտ գործընթացներում ՀԺԿ-ի գաղափարական վերակողմնորոշումները հասկանալու համար հարկավոր է խնդրո առարկա ժամանակահատվածը բաժանել երեք պայմանական փուլերի՝ 1960-1980 թթ., երբ ՀԺԿ-ն դանդաղ, սակայն հստակորեն կողմնորոշվեց իր գաղափարական վերադիրքավորման հարցում՝ ապավինելով «ծախ կենտրոնամետության» և «ծախ ժողովրդավարության» սկզբունքներին. երկրորդ շրջանը՝ 1980-1992 թթ., երբ կուսակցությունը, լինելով փակված, կարողացավ այլ անվան ներքո և ավանդույթի ուժով հասարակությանը ներկայանալ որպես քեմալիզմի ու «ծախ կենտրոնամետության» համադրմանը ձգտող քաղաքական ուժ, և վերջին՝ 1992-2010 թթ., երբ վերածնված կուսակցությունը փորձում է որդեգրել ընտրազանգվածի համար դյուրընկալելի և քաղաքական դաշտի համար մրցունակ գաղափարախոսական հենք, որի արդյունքներն տակավին ունեն հստակության կարիք:

Աղյուսակ 1՝ ՀԺԿ-ի պատգամավորական մանդատները ԹԱՄԺ-ում՝ 1961-2007 թթ.

1. ՀԺԿ-ն 1960-1970-ական թթ.

1960-1970-ական թթ. ՀԺԿ-ի գործունեության և գաղափարական կողմնորոշման հիմք հանդիսացավ 1957 թ. ՀԺԿ-ի 14-րդ համագումարի ժամանակ ընդունված «Առաջնային նպատակների հռչակագիրը» (*ilk hadefler beyannamesi*): Հռչակագրում տեղ գտած սոցիալական լրջագույն վերափոխումների, օրենքի ու կարգուկանոնի սահմանադրական երաշխիքների ապահովման, կառավարման մեթոդներում նվազ բյուրոկրատականության մասին կարևոր դրույթները հետագայում հանգամանորեն արտացոլվեցին 1961 թ. սահմանադրությունում: Հայտնի է նաև, որ 1960 թ. մայիսի 27-ի ռազմական առաջին հեղաշրջման պլանավորման ու իրականացման գործընթացում ՀԺԿ-ն՝ ի դեմս նրա առաջնորդ Իսմեթ Ինոնյուի, ունեցավ կարևոր դերակատարում հանրային տրամադրությունների ուղղորդման առումով: ՀԺԿ-ի ջանքերի շնորհիվ 1961 թ. սահմանադրությունում քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության մասին ընդհանուր դրույթներից բացի առաջին անգամ նշվում էին քաղաքացու սոցիալական ու տնտեսական իրավունքների, միությունների կազմավորման, աշխատավորների իրավունքների պաշտպանության, գործադուլների կազմակերպման ու արհմիությունների ձևավորման, ինչպես նաև խոսքի ու ազատ կամարտահայտության պաշտպանության մասին դրույթները: Նոր սահմանադրության մեջ տեղ գտած մի շարք նորամուծություններ պատկանում էին ՀԺԿ-ին, ինչպես օրինակ՝ երկպալատ խորհրդարանի ձևավորումը, համամասնական ներկայացուցչության հիմնումը, Սահմանադրական դատարանի հիմնադրումը, տնտեսական պլանավորումը և այլն:

Նույն 1961 թ. օգոստոսին կայացած ՀԺԿ-ի տասնհինգերորդ համագումարում ընդունվեց կուսակցության նոր ծրագիրը, որը հիմնված էր հիշյալ հռչակագրի առանցքային դրույթների վրա, որոնցից առավել ուշագրավները ներառվել էին սահմանադրության մեջ: Այսինքն, այս անգամ ևս, ինչպես 1930-ական թթ., ՀԺԿ-ի կուսակցական ծրագրային դրույթները միավորեցին համապետական նշանակության փաստաթղթի հետ: Կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ թե՛ 1957 թ. ՀԺԿ-ի Հռչակագրի, թե՛ 1961 թ. սահմանադրության և թե՛ ՀԺԿ-ի ծրագրային դրույթներում վերաիմաստավորվում էր նաև քեմալիզմը: Հատկապես ՀԺԿ-ն համալրած նոր սերնդի ներկայացուցիչները ցանկանում էին վերանայել քեմալականության հիմնական վեց

դրույթները և դրանց հարակից գաղափարափիլիսոփայական սկզբունքները՝ ցանկանալով կուսակցության գաղափարախոսությունն առավել հեռացնել ընդգծված պետականակենտրոն դիրքորոշումից: Նոր սերունդը ցանկանում էր նաև նվազեցնել քեմալականության վերնախավային ու պահապան գաղափարախոսության ընկալումը, ինչպես նաև քեմալիզմի արժեհամակարգի հիմնական առանցքային դրույթները: Ըստ նոր ուղղվածության աջակիցների, հիմնականում ՀԺԿ-ի «ծագող աստղեր» Շյուքրու Բյուչի, Մուսթաֆա Օքի, Թուրհան Գյունեշի, Թուրհան Ֆեյզիօղլուի և Մուսթաֆա Բյուլենթ Էջևիթի, քեմալականությունը ունեցել է դրական մտադրություններ, սակայն դրանցից ոչ մեկը չի իրականացվել, որի պատճառով այն արդարացի կերպով ընկալվել է որպես երկրի արդիականացմանն ու առաջադիմությանը խոչընդոտող գաղափարական կապանք:

Թվում էր, թե նոր քաղաքական իրավիճակի ստեղծման գործում ՀԺԿ-ի ունեցած դերակատարումը պետք է գնահատվեր ընտրագանգվածի կողմից, սակայն 1961 թ. հոկտեմբերի 15-ի խորհրդարանական ընտրություններում ՀԺԿ-ն ստացավ քվեների 36,4 տոկոսը (173 պատգամավորական մանդատ), որն իրականում ավելի քիչ էր քան 1957 թ. ընտրություններում կուսակցության ստացած 41,12 տոկոս քվեները: Մինչև 1965 թ. Իսմեթ Ինոնյուն ղեկավարեց 3 կոալիցիոն կառավարություններ: Իշխանության տարիներին Ինոնյուլին չհաջողվեց իրականացնել իր խոստացած բարեփոխումները, չնայած թույլ կոալիցիոն կառավարությունները ևս պարարտ մթնոլորտ չէին ստեղծում արդյունավետ քաղաքականություն իրականացնելու համար: Այս տարիներին կուսակցության շարքային անդամներն սկսեցին կուսակցության ղեկավարությանը մեղադրել ծայրահեղ պահպանողականության և լճացման հիմքեր ստեղծելու համար¹: Գաղափարական կողմնորոշման հարցը նույնպես շարունակեց ակտիվորեն քննարկվել Ինոնյուի վարչապետության տարիներին, երբ կուսակցության ղեկավարության համար խնդիր դարձավ «վերնախավային կուսակցությունը դարձնել զանգվածային»²: Նման աննախադեպ ինքնաքննադատությունն անհետևանք չէր կարող մնալ, ուստի, օրինաչափ էր 1964 թ. հոկտեմբերին տեղի ունեցած ՀԺԿ-ի

¹ Ahmad Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy*, London, 1977, p. 250.

² Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics: Republican People's Party, secularism and nationalism*, Routledge, London, 2009, p. 48.

տասնվեցերորդ համագումարում կուսակցության ծրագրային դրույթներում նոր գաղափարախոսական շեշտադրման՝ «ծախ կենտրոնամետություն» (*ortanin solu*) տերմինի ի հայտ գալը: Նոր տերմինն առավել մանրամասն ներկայացվեց 1965 թ. հուլիսի 25-ին «Միլիյեթ» (*Milliyet*) օրաթերթում տպագրված Բ. Էջևիթի մեկնաբանությունում³: Կարծիք կա, որ Էջևիթի ծախակողմյան հայացքների ձևավորման վրա զգալի ազդեցություն է գործել «Յոն» (*Yön*) շաբաթաթերթը, որտեղ 1961 թ. ի վեր տպագրվում էին երկրի հասարակական ու քաղաքական կյանքում աճող ազդեցություն վայելող ծախ ուղղվածության մտավորականները⁴:

1965 թ. հոկտեմբերի 10-ի խորհրդանական ընտրություններում ՀԺԿ-ն ստացավ քվեների 28,75 տոկոսը (134 պատգամավորական մանդատ)՝ 106 պատգամավորական մանդատով զիջելով ընտրություններում առաջին հորիզոնականը գրաված Արդարություն կուսակցությանը (*Adalet partisi* - ԱԿ): Այս պարտությունը կանխորոշեց ՀԺԿ-ում տարիներ շարունակ հասունացած գաղափարական ու քաղաքական վերակողմնորոշումների ավելի ինտենսիվ ընթացքը: Ներկուսակցական սերնդափոխությունը, հասարակությունում տեղի ունեցող սոցիալական ակտիվ վերադիրքավորումները, երկրի ներսում միգրացիոն տեղաշարժերը պարարտ հող նախապատրաստեցին ներկուսակցական խորքային գործընթացների համար: Գաղափարախոսական ընտրությունը կանգ էր առել երեք տարբերակների վրա՝ «ծախ կենտրոնամետության», «սոցիալ-դեմոկրատիայի» և «ծախակողմյան» ուղղվածության վրա, թեև այդ տերմինները փոխարինաբար օգտագործվել են 1960-1970-ական թթ.: Այնուհանդերձ, եթե Ինոնյուն փորձում էր այդ տերմինների մեջ փոխզիջում գտնել, ապա Էջևիթի նախապատվությունը հստակորեն «ծախ կենտրոնամետության» օգտին էր: Ս. Ջիդին նշում է, որ, հենվելով 1964-1969 թթ. Բ. Էջևիթի տարբեր ելույթների վրա, դժվար էր ճշգրտությամբ ընկալել «ծախ կենտրոնամետություն» գաղափարական ուղղվածության էությունը⁵: Ավելին, հղում կատարելով «Ջումհուրիյեթ» (*Cumhuriyet*) օրաթերթի հրապարակմանը,

³ Ahmad Feroz, *The Turkish Experiment ...*, p. 251.

⁴ Nurhan Ince and Robert Olson, *Yön and its influence on the leftist movement in Turkey and Foreign and Domestic Policy 1960-1964*, *Turcica: Revue D'etudes Turques*, t. XII, 1980, p. 186.

⁵ Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics...*, p. 48.

նշվում է, որ շրջանառության մեջ էին դրված «ծախ կենտրոնամետ» տերմինի վերաբերյալ 27 ձևակերպումներ ու մեկնաբանություններ⁶:

1966 թ. տեղի ունեցած կուսակցության տասնութերորդ համագումարում, 1961-1964 թթ. երկրի աշխատանքի նախարար աշխատած Բ. Էջևիթը, Իսմեթ Ինօնյուլի բացահայտ օժանդակությամբ, ընտրվեց կուսակցության գլխավոր քարտուղար⁷: 1969 թ. ընտրությունների նախօրեին Բյուլենթ Էջևիթը շրջանառության մեջ դրվեց «ծախ ժողովրդավարություն» տերմինը, որը 1970-ական թթ. դարձավ ՀԺԿ-ի քաղաքական հռետորաբանության հիմնական տերմիններից մեկը: 1969 թ. հոկտեմբերի 12-ի ընտրություններում ՀԺԿ-ն ԱԿ-ին զիջեց այս անգամ արդեն 113 մանդատով՝ ստանալով քվեների 27,37 տոկոսը: Ընտրություններում կրած հերթական պարտությունը և երկու տարի անց 1971 թ. մարտի 12-ի ռազմական հռչակագիրը էլ ավելի ամրապնդեց Բյուլենթ Էջևիթի ու նրա գաղափարակիցների կողմից պաշտպանվող «ծախ ժողովրդավարության» և «ծախ քեմալիզմի» սկզբունքները⁸: Այդ իրադարձությունների հետևանքով կուսակցության ղեկավար կազմում գիտակցեցին, որ հարկավոր է հնավորինս հեռու դիրքավորվել «պետական ավտորիտարիզմից» ու որդեգրել հասարակական կացութաձևերի ու տնտեսական համակարգերի փոխակերպման արևմտաեվրոպական, հատկապես սկանդինավյան ու գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական առավել հաջողված մոդելները: Նրանք նաև նպատակ դրեցին փոխարինել ԱԿ-ին, որը տարիներ շարունակ ընկալվում էր որպես ընտրազանգվածի հիմնական տրամադրությունները ներկայացնող զանգվածային կուսակցության: Գլխավոր քարտուղար ընտրվելուց հետո Էջևիթը ցանկանում էր նաև ՀԺԿ-ն «անհատների կուսակցությունից» դարձնել «գաղափարների կուսակցություն»: 1972 թ. մայիսին կուսակցության առաջնորդի պաշտոնում Էջևիթի ընտրվելուց ու Ինօնյուլի 34-ամյա ղեկավարման

⁶ Ahmad Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy ...*, pp. 253-254.

⁷ Kiniklioğlu Suat, Bülent Ecevit: Transformation of a politician, *Turkish Studies*, v. 1, №. 2, 2000, p. 2.

⁸ Քեմալիզմի այլընտրանքային մեկնաբանությունների և Բ. Էջևիթի գաղափարական կողմնորոշման մասին մանրամասն տե՛ս Vahram Ter-Matevosyan, *The Kemalist Discourse in Turkey Between 1960 and 1980: Challenging the Republican Ideology?*, Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, հ. IV, 2006, էջ 85-102:

շրջափուլի ավարտից հետո կարճ ժամանակահատվածում ՀԺԿ-ն կարողացավ նոր լուսի ներքո ներկայանալ ընտրազանգվածին:

1973 թ. հոկտեմբերի 14-ի ընտրություններում ՀԺԿ-ն ստացավ քվեների 33,29 տոկոսը (185 պատգամավորական մանդատ)՝ իսլամամետ «Ազգային փրկություն» կուսակցության հետ կազմելով կոալիցիոն կառավարություն: Ընտրություններում տարած հաղթանակը ՀԺԿ-ի նոր մարտավարության արդյունքն էր, որի ղեկավար կազմը որոշեց որդեգրել ընտրազանգվածի հետ աշխատանքի ԱԿ-ի մեթոդները, որն ենթադրում էր հովանավորչություն, ամբոխահաճո խոստումների ու պարտավորությունների ստանձնում և քաղաքային բնակչության հետ առանձնահատուկ աշխատանքի իրականացում: Պակաս կարևոր չէր նաև «Աշխատանքային արհիմությունների թուրքական համադաշնություն» (*Türk-İş*) հայտնի արհմիության աջակցությունը ՀԺԿ-ին, որի շնորհիվ քաղաքականապես ակտիվ աշխատավորական զանգվածները լրջորեն սատար կանգնեցին ՀԺԿ-ի ծրագրային դրույթների հրապարակայնացման գործին: Թեև այդ կառավարությունը գոյատևեց ընդամենը 11 ամիս՝ 1974 թ. հունվարից նոյեմբեր ամիսները, այնուհանդերձ էջիթին հաջողվեց լրջորեն խախտել քաղաքական դաշտի դիրքավորումները և նորովի ներկայացնել իր կուսակցության շահերը: 1976 թ. մարտին ՀԺԿ-ի 23-րդ համագումարում Բյուլենթ էջևիթն էլ ավելի բյուրեղացրեց 1961 թ. ծրագրային դրույթներում առաջ քաշված դրույթները: Մերժելով զարգացման մարքսիստական և կապիտալիստական մոդելները՝ ՀԺԿ-ի նոր ծրագրում նորովի մեկնաբանվեցին քեմալիզմի «ժողովրդականություն» (*halkçılık*) և «էտատիզմ» (*etatizm*) տերմինները՝ ապացուցելու համար, որ գյուղաբնակ և քաղաքաբնակ քաղաքացիներն ունեն շահերի տարբերակված աստիճանակարգ և քեմալիզմի ծրագրային դրույթների ոչ նույնական ընկալում: Ուշագրավ է, որ Բ. էջևիթի կողմից «ձախ ժողովրդավարություն» տերմինի ներմուծման ու քեմալիզմի «էտատիզմ» սկզբունքի վերանայման պահանջի միջև ՀԺԿ-ի ուսումնասիրողները չեն նկատել ակնհայտ հակասություններ: Բ. էջևիթի առաջարկած «ձախ ժողովրդավարությանը» հնարավոր էր հասնել միայն դասական «էտատիզմի» ամբողջական կիրառման շնորհիվ, այսինքն, այն դեպքում, երբ պետությունը կկարողանար լիարժեք ուղղորդել տնտեսության գերական ճյուղերը և կարգավորել դասային պայքարը: Այլ կերպ, 1930-ական թթ., այսինքն քեմալիզմի պաշտոնական

պետական գաղափարախոսության վերածվելու տարիներին անգամ էտատիզմի սկզբունքը դիտվեց ոչ հեռանկարային և երկրի տնտեսվարող սուբյեկտներն ընդդիմացան դրա ամբողջական կիրառմանը: Չորս տասնամյակ հետո Բ. Էջևիթն, ըստ էության, ծագում էր վերաբաշխել պետական ու հանրային հարստությունը և նորովի հաստատված պետական կարգավորման շնորհիվ հասնել զարգացած սոցիալ-դեմոկրատական մոդելի կիրառմանը, որը բնականաբար հանդիպելու էր երկրի արդյունաբերական հսկաների, խոշոր հողատերերի ու ազդեցիկ ձեռներեցների դժգոհությանը: Այլ խոսքերով. Էջևիթի կողմից առաջարկված հասարակական կացութաձևի տնտեսական.բաղադրիչը նրա ծրագրային դրույթների ամենախոցելի բաղադրիչն էր:

1970-ական թթ. Թուրքիայում բնորոշվում են որպես գաղափարական-քաղաքական բևեռացման ու ծայրահեղ գաղափարախոսությունների հակամարտության տարիներ: Թեև քաղաքական դաշտում գործող բոլոր ուժերն էլ ընդգծում էին սոցիալական արդարության ու հավասար հնարավորությունների մասին, միայն ՀԺԿ-ին հաջողվեց հայեցակարգային կերպով մատուցել «ծախս ժողովրդավարության» մասին առավել մշակված ու հասարակության լայն զանգվածների համար առավել ընդունելի ծրագիրը: Թերևս դա էր պատճառը, որ 1970-ական թթ. Էջևիթին հաջողվեց ևս երկու անգամ որպես ՀԺԿ-ի նախագահ ստանձնել վարչապետի պաշտոնը՝ 1977 թ. հունիս-հուլիս ամիսներին, երբ հունիսի 5-ի ընտրությունների արդյունքում ՀԺԿ-ն ստացել է բազմակուսակցական համակարգի ընթացքում ամենաշատ քվեները և պատգամավորական մանդատները՝ համապատասխանաբար 41,39 տոկոս և 213: Այնուհանդերձ, 1961 թ. սահմանադրության համաձայն 450 պատգամավորից բաղկացած խորհրդարանում կառավարություն կազմելու համար նրա քվեները բավական չէին, ուստիև, կարճատև ղեկավարումից հետո, 1977 հուլիս – 1978 թ. հունվար ընկած ժամանակահատվածում երկրի վարչապետն էր Սուլեյման Դեմիրելը՝ ԱԿ-ի ղեկավարը: 1970-ական թթ. ՀԺԿ-ի կառավարման ամենաերկար շրջանը 1978 թ. հունվարից – 1979 թ. նոյեմբեր ընկած 22-ամսյա կառավարման ժամանակահատվածն էր, որն երկար ժամանակահատված էր բռնություններով ու քաղաքական բախումներով բնութագրվող 1970-ական թթ. համար: Աջակողման և աջ կենտրոնամետ կուսակցությունների կողմից Բ. Էջևիթի հասցեին հնչող հիմնական քննադատությունը՝ վերջինիս կողմից սոցիալական դասերի

բաժանման հիման վրա երկրի կառավարումն իրականացնելու քաղաքականությունն էր, արդյունաբերության և գյուղատնտեսության զարգացման ուղղությամբ շոշափելի քայլեր չձեռնարկելը և մեծ բիզնեսի զարգացմանը խոչընդոտելը⁹։

Ավելին. ինքնատիպ զուգադիպությամբ Էջևիթի վարչապետության տարիներին Թուրքիայի տնտեսությունը գրեթե մշտապես ունեցել է խորը ցնցումներ¹⁰, որոնց ամենավերջին դրսևորումը 2001 թ. փետրվարյան ֆինանսատնտեսական ճգնաժամն էր, երբ երկրի վարչապետը կրկին Էջևիթն էր։ Հայտնի թուրք քաղաքագետ Սունա Քիլին, ամփոփելով ՀԺԿ-ի գործունեությունը 1960-1970-ական թթ., նշում է, որ Բ. Էջևիթը, ձգտելով «ծախ կենտրոնամետության» միջոցով համակարգել և թարմացնել քեմալիզմի վեց դրույթները, ստացավ քեմալիզմի գաղափարախոսության, Արևմտյան սոցիալ-դեմոկրատիայի և թուրք հասարակության աճող ակնկալիքների միախառնված համակարգ¹¹։

2. Զախակողմյան ուժերի տարանջատման փուլը

1980 թ. սեպտեմբերի 12-ի ռազմական հեղաշրջումը նոր էջ բացեց Թուրքիայի քաղաքական պատմության մեջ։ Հեղաշրջումից երկու ամիս անց Բ. Էջևիթը հրաժարական տվեց կուսակցության նախագահի պաշտոնից, իսկ մեկ տարի անց երկրի բոլոր քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը կասեցվեց, որի արդյունքում երկրի հիմնադիր կուսակցությունը ևս զրկվեց քաղաքական գործընթացներին մասնակցելու իրավունքից։ 1982 թ. նոյեմբերյան սահմանադրության անցումային դրույթների համաձայն՝ 1970-ական թթ. ակտիվ քաղաքական գործունեության ծավալած 723 անձ ընդմիջտ, 242 քաղաքական գործիչներ 10 տարով, իսկ 481-ը՝ 5 տարով զրկվեցին քաղաքականությամբ զբաղվելու իրավունքից, իսկ փակված կուսակցությունների անվամբ նոր կուսակցությունների վերաբացումը ևս 10 տարով արգելվեց։ Զինվորականների եռամյա իշխանությունից հետո իրականացվեցին երկրի քաղաքական կյանքի

⁹ Kiniklioğlu Suat, Bülent Ecevit: Transformation..., p. 4.

¹⁰ Родионов Александр, Турция: перекресток судеб: Воспоминания посла, Москва, 2006, с. 163, 204.

¹¹ Suna Kili, Kemalism in Contemporary Turkey, International Political Science Review, v. 1, №. 3, 1980, p. 398.

վերակենդանացման փորձեր և կուսակցություններ ստեղծելու թույլտվությանը հետևեց 15 նոր կուսակցությունների ստեղծումը: Ստեղծված կուսակցությունների շարքում մեզ առավել հետաքրքրում է 1981 թ. փակված ՀԺԿ-ի անդամների քաղաքական վերակողմնորոշման հարցը: Ուշագրավ է, որ 1983 թ. մայիսի 19-ին նախկին ՀԺԿ-ի անդամները հիմնադրեցին «Ժողովրդական» կուսակցությունը (*Halkçı Parti*)՝ նախ Նեջդեթ Չալփի, ապա Այդըն Գյուլեն Գյուլքանի գլխավորությամբ, որին մյուս երկու կուսակցությունների հետ միասին թույլատրվեց մասնակցել 1983 թ. նոյեմբերյան խորհրդարանական ընտրություններին: Հուլիսի 6-ին նախկին ՀԺԿ-ի կորիզը հիմնադրեց «Սոցիալ-դեմոկրատական» կուսակցությունը (*Sosyaldemokratik Parti*)՝ Իսմեթ Ինոնյուի որդու՝ Էրդալի գլխավորությամբ, որը քաղաքական դաշտում դիրքավորվեց որպես ՀԺԿ-ի իրավահաջորդ՝ որդեգրելով քեմալիզմի վեց դրույթները որպես կուսակցության գաղափարական խորհրդանիշներ¹²: 1985 թ. նոյեմբերի 4-ին նախկին ՀԺԿ-ում Էջևիթի կողմնակիցները հիմնադրեցին «Չալս ժողովրդավարական» կուսակցությունը (*Demokratik Sol Parti - ՉԺԿ*)՝ Բյուլենթ Էջևիթի կնոջ՝ Ռահշանի գլխավորությամբ: Հասկանալի է, որ վերջինիս անվանադրման և կուսակցական շինարարության գործը վերապահված էր քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկված Էջևիթին՝ ում ժամանակավորապես օգնելու էր իր կինը: Բընըքլըօղլուի դիտարկմամբ՝ «Էջևիթը հիմնադրեց ՉԺԿ-ն այն հույսով, որ վերջինս դառնա բացառապես իր կուսակցությունը»¹³, որի պատճառով այն վերածվեց «ամուսինների կուսակցության»՝ փաստորեն չստեղծելով կուսակցության՝ որպես ֆորմալ հաստատութենական կառույցի հիմքեր:

1984 թ. մարտին կայացած տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններում «Սոցիալ-դեմոկրատական» կուսակցությունը ստացավ քվեների 23.4 տոկոսը (մոտ 4,5 մլն. քվե), որն երկրորդ արդյունքն էր «Մայր հայրենիք» կուսակցությունից հետո¹⁴: ՏԻՄ ընտրություններում այդ կուսակցության ստացած քվեները բավական բարձր ցուցանիշ էր, որը վկայում էր ձախակողմյան քաղաքական ուժի աճող հեղինակության մասին: 1985

12 Yeşilada Birol Ali, Problems of political development in the Third Turkish Republic, Polity, Winter, 1988, v. 21, № 2, p. 359.

13 Kliniklioğlu Suat, Bülent Ecevit: Transformation..., p. 12.

14 Cumhuriyet, 26-28 mart 1984.

թ. նոյեմբերի 3-ին «Ժողովրդական» և «Սոցիալ-դեմոկրատական» կուսակցությունները միավորվեցին, ստեղծելով «Սոցիալ-դեմոկրատական ժողովրդական» կուսակցությունը (*Sosyaldemokratik Halkçı Parti* – ՍԴԿ)՝ երդալ Ինոնյուի գլխավորությամբ, որն էլ հետագա մի քանի տարիների ընթացքում դարձավ փակված ՀԺԿ-ի լիարժեք իրավահաջորդ քաղաքական ուժը։ Ուշագրավ է, որ նորաստեղծ կուսակցության միավորման բանակցությունների ժամանակ է. Ինոնյուն և Գ. Գյուրքենը հորդորեցին Բյուլենթ Էջևիթին ստանձնել նոր կուսակցության ղեկավարումը¹⁵։ Ի հեճուկս քաղաքականությամբ զբաղվելու վերջինիս վրա գործող արգելանքի։ Բյուլենթ Էջևիթը սակայն մերժեց այդ կոչը և շարունակեց անուղղակիորեն մասնակցել իր կնոջ կողմից ղեկավարվող կուսակցության կազմակերպական աշխատանքներին՝ հուսալով, որ ռազմական հեղաշրջման պատճառով անավարտ մնացած իր գործը հնարավոր կլինի շարունակել միայն այդ ճանապարհով։ Մեկ այլ կարևոր փաստ էր այն, որ հիշյալ վերոհիշյալ երկու կուսակցությունների միավորման ժամանակ «Ժողովրդական» կուսակցության 114 պատգամավորներից ոչ բոլորը անդամակցեցին ՍԴԿ-ին՝ 33-ը դարձան անկախ պատգամավորներ, իսկ 4-ը միացան «Ձախ ժողովրդավարություն» կուսակցությանը¹⁶։

1987 թ. մյուս քաղաքական գործիչների հետ միասին քաղաքականության զբաղվելու արգելանքը վերացվեց նաև Էջևիթի վրայից և նա իրավունք ստացավ վերադառնալ ակտիվ քաղաքականություն։ Այսպիսով, ինչպես կարելի է նկատել, 1980-ական թթ. ՀԺԿ-ի ներուժը պառակտված էր ու ներկայացված երկու մեծ հոսանքների ղեկավարների տեսքով՝ երդալ Ինոնյուի և Բյուլենթ Էջևիթի։ Ջիդին նշում է, որ 1980-ական թթ. նախկին ՀԺԿ-ի պառակտման պատճառը Բ. Էջևիթն էր ու նրա իդեալիստական պատկերացումները քաղաքական պայքարի ծավալման մասին ու անվստահության և անգամ ատելության զգացումը նախկին ՀԺԿ-ի անդամների հանդեպ¹⁷։ Ավելին. քաղաքական գործընթացներից լինելով բավական հեռու, Բյուլենթ Էջևիթը չկարողացավ 1987 թ. նոյեմբերի 29-ի ընտրություններին նախորդող ժամանակահատվածում

¹⁵ Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics...*, p. 74.

¹⁶ Yeşilada Birol Ali, *Problems of political development ...*, p. 369.

¹⁷ Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics...*, pp. 75-76.

մեկտեղել կուսակցության ռեսուրսները և ստացավ քվեների 8,27 տոկոսը՝ չկարողանալով հաղթահարել 10 տոկոսանոց ընտրաշեմը: Փոխարենը, ՀԺԿ-ի իրավահաջորդ ճանաչված ՍՂԺԿ-ն ստացավ քվեների 24,74 տոկոսը (99 պատգամավորական մանդատ) կարողացավ խորհրդարանում դառնալ երկրորդ մեծության խմբակցությունը: Այսպիսով, ընտրություններում երկու կուսակցությունների ստացած քվեները միավորելիս նկատում ենք, որ նախկին ՀԺԿ-ի գաղափարախոսությունից սերող կուսակցությունները միասին ստացել են 33 տոկոս, որը բավական բարձր ցուցանիշ էր: Այս պարագան խոսում է նաև երկու տասնամյակ շարունակ Բ. Էջևիթի հռչակած սոցիալ-դեմոկրատական հասարակարգի ստեղծման գաղափարին հասարակությունում առկա աջակցության մասին: Հետագա տարիներին սակայն Բյուլենթ Էջևիթը երբեք հավակնություն չներկայացրեց ՍՂԺԿ-ի հետ միավորվելու վերաբերյալ, ավելին շարունակում էր քննադատել վերջինիս քաղաքականությանը: ՍՂԺԿ-ի քաղաքական հայացքները քրդական ու ալևիների հարցերի կապակցությամբ տարբերվում էին մյուս կուսակցություններից, քանի որ կուսակցության ղեկավարությունը դեմ էր նրանց մշակութային ինքնավարություն շնորհելուն¹⁶: Արդ. ՍՂԺԿ-ն ևս ապրում էր ներկուսակցական պառակտումների ու ճյուղավորումների ժամանակաշրջան, որն հիմնականում արտահայտվում էր կուսակցության նախագահ՝ Էրդալ Ինոյուի, գլխավոր քարտուղար՝ Դենիզ Բայթալի և երրորդ թեկ՝ «առաջադիմականների» միջև ընթացող պայքարով: Հակասություններն առնչվում էին նաև այնպիսի խնդիրների, ինչպիսիք էին ՍՂԺԿ-ի խորհրդանիշները, հատկապես քեմալիզմի խորհրդանիշ համարվող վեց սկզբունքները և «վեց նետերից» բաղկացած նրա կարմիր կուսակցական դրոշը: Ուշագրավ է, որ միավորված «ժողովրդական» կուսակցության ղեկավար Գյուրքանի թեղ կողմ էր «վեց նետերից» ազատվելու գաղափարին, մինչդեռ Է. Ինոյուի կարծիքով՝ «վեց նետերը» ընտրազանգվածին գրավելու ամենաարդյունավետ միջոցն էր: Կուսակցության անդամները համակարծիք էին նաև քեմալիզմի վեց դրույթների մեկնաբանման վերաբերյալ. հատկապես սուր էին քննարկումները

¹⁶ Ayata Sencer & Ayata Ayşe-Güneş, The Centre-Left in Turkey, Turkish Studies, 2007, v. 8, № 2, p. 217.

«աշխարհիկության» (*laiklik*) ու ազգայնականության (*milliyetçilik*) սկզբունքների մեկնաբանության շուրջ¹⁹:

1991 թ. հոկտեմբերի 20-ին տեղի ունեցած ընտրություններում ՍՂԺԿ-ն ստացավ 20,75 քվե (88 պատգամավորական մանդատ) և Սուլեյման Դեմիրելի ղեկավարած «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցության հետ կազմեց կոալիցիոն կառավարություն, որը գոյատևեց մինչև 1995 թ.: Կոալիցիոն հուշագրում է. Ինոնյուն պահանջեց թույլատրել նախկին կուսակցությունների վերաբացումը, որի շնորհիվ 1992 թ. հունիսին վերաբացվեց ՀԺԿ-ն անվամբ նոր կուսակցություն, որի ղեկավար ընտրվեց Դենիզ Բայքալը: Կուսակցական գաղափարախոսությունը ստացավ «Նոր ծախ» (*Yeni Solu*) անվանումը, որի հիմնական սկզբունքներն արտացոլված էին Դենիզ Բայքալի և Իսմայիլ Ջեմի հեղինակած համանուն գրքում²⁰: Շուտով ՍՂԺԿ-ի պատգամավորներից մի քանի տասնյակը շտապեցին անդամակցել վերաբացված ՀԺԿ-ին, որը դարձավ խորհրդարանական կուսակցություն: 1992-1995 թթ. երկու գաղափարակից կուսակցությունները գոյակցեցին, ավելին, 1994 թ. լույս տեսած ՀԺԿ-ի ծրագրում նշվում էր սոցիալական արդարության, հավասար հնարավորությունների մասին, դրանց հետ միասին մատնանշվում էր քաղաքական իսլամի ու էթնիկ անջատողականության դեմ պայքարի կարևորությունը:

3. ՀԺԿ-ն Դենիզ Բայքալի կառավարման տարիներին

1995 թ. հունվարի 29-ին ՍՂԺԿ-ն և ՀԺԿ-ն վերամիավորվեցին՝ ստանալով ՀԺԿ անվանումը, կուսակցության ժամանակավոր ղեկավար ընտրվեց Հիքմեթ Չեթինը, ավելի ուշ Դենիզ Բայքալը վերընտրվեց կուսակցության ղեկավարի պաշտոնում: Դեկտեմբերի 25-ի ընտրություններում ՀԺԿ-ն ստացավ քվեների 10,8 տոկոսը (49 պատգամավորական մանդատ), որն ամենանվազն էր ՀԺԿ-ի գոյության ընթացքում: 1995 թ. ընտրությունների նախտրդած ընտրարշավում և հետագա քաղաքական գործընթացներում ՀԺԿ-ն խստորեն բարձրաձայնում էր իր անհամաձայնությունը քաղաքական իսլամի աճող ազդեցության կապակցությամբ: Բայքալին հաջողվեց

¹⁹ Ciddi Sinan, *Kemalism in Turkish Politics...*, p. 57.

²⁰ Մամրամասն տես՝ Cem Ismail, *Yeni Solu*, Istanbul, 1992.

ստեղծել աշխարհիկ կարգերը խաթարել փորձող ուժերի՝ հատկապես իսլամամետ «Բարոություն» կուսակցության դեմ պայքարող ճակատ: Նրա հռետորաբանության մեջ ընդգծվեցին աշխարհիկ կարգերին անվերապահ աջակցելու և քեմալականության հիմնադրույթները և Աթաթուրքի ժառանգությունը պահպանելու սկզբունքները: ՀԺԿ-ն իր աջակցությունը հայտնեց նաև 1997 թ. փետրվարի 28-ի ՁՈՒ-ի կողմից նախաձեռնած «թավշյա հեղաշրջմանը», երբ ԱՄԽ-ի նիստում վարչապետ Էրբաքանին վերջնագիր ներկայացվեց աշխարհիկ կարգերը քայքայող կառավարման մեթոդները արմատապես վերանայելու նպատակով:

Ներկուսակցական ձգնաժամը, կազմակերպական ու գաղափարախոսական կողմնորոշման խնդիրները, ծայրահեղ քեմալիզմի ու պետականակենտրոն մոտեցումների պատճառով 1999 թ. ապրիլի 18-ի ընտրություններում ՀԺԿ-ն չկարողացավ անցել 10 տոկոսի ընտրաշեմը և որպես քաղաքական ուժ առաջին անգամ դուրս մնաց խորհրդարանից²¹: Դեմիզ Բայքալը հրաժարական տվեց և մայիսին կուսակցության ղեկավար ընտրվեց Աթան Օյմենը, ով 15 ամիս ղեկավարեց կուսակցությունը: Այդ ընթացքում ՀԺԿ-ն որդեգրեց նոր գաղափարախոսական ուղղություն, որն ստացավ «Անատոլիական ծախ» (*Anadolu Solu*) անվանումը: 2000 թ. սեպտեմբերին Դեմիզ Բայքալը նորից վերընտրվեց ՀԺԿ-ի նախագահ ու սկսեց նոր շունչ ու բովանդակություն հաղորդել «Անատոլիական ծախ» ուղեգծին: Նա պնդում էր, որ հենվելով աշխարհիկ-հանրապետական կարգերի քարոզչության ու Աթաթուրքի դերի վերաիմաստավորման վրա, հարկավոր է Արևելյան Թուրքիայի հասարակ մարդու շահերն ու առաջնահերթությունները դրվեն պետական քաղաքականության ու սոցիալական ծրագրերի հիմքում, որը պետք է հիմնված լինի էթնո-կրոնական ինքնության հավասար կարգավիճակի իրացման վրա: Այդ ծրագրի այդ դրույթների համաձայն, վերադառնալով անատոլիական արմատներին ու մշակութային ինքնությանը, հասարակական ակնկալիքների և ծախսակողմյան կուսակցական ղեկավարության վերնախավային ընկալումների միջև խորացած անջրպետը կվերանա: Կստեղծվի թուրքական ազգային

²¹ Ուշագրավ է, որ այդ ընտրություններում ամենաշատ քվեները (22, 19 տոկոս) ստացավ Բ. Էջևիթի «Չախ ժողովրդավարական» կուսակցությունը:

ինքնությանը հարիր սոցիալ-դեմոկրատական զարգացման մոդել²²։ Նման ինքնաքննադատական միտումների և քաղաքական օրակարգում առկա խնդիրների վերաբերյալ վերափմաստավորված մոտեցումների շնորհիվ ՀԺԿ-ին հաջողվեց 2002 թ. նոյեմբերի 3-ի ընտրություններում ստանալ քվեների 19,41 տոկոսը (177 պատգամավորական մանդատ) և չափավոր իսլամամետ Արդարություն և զարգացում կուսակցության հետ միասին ստեղծեց երկկուսակցական խորհրդարան։ 2002-2007 թթ. լինելով միակ խորհրդարանական ընդդիմությունը՝ ՀԺԿ-ին հնարավորություն ընձեռվեց հասարակությանը ներկայանալ առավել բյուրեղացված գաղափարախոսությամբ։ Վերջին 5-6 տարիների ընթացքում կուսակցության դավանած քաղաքական հայացքները ստացան բազմաթիվ որակավորումներ. «ապտորիտար քեմալիզմ», «ծայրահեղ աջ ուղղվածություն», «ծայրահեղ ազգայնամոլություն» և այլն։ Ընդհանուր առմամբ այն բնորոշվեց որպես փոփոխական ու պետականակենտրոն ուղղություն դավանող քաղաքական ուղեգիծ, որին բնականաբար ավելացան նաև կուսակցական կառավարման Բայքալի որդեգրած հակադեմոկրատական մեթոդները, նրա անհանդուրժողական կեցվածքը և այլն։ Բայքալի ու նրա մերձավոր գաղափարակիների համար սեփական պայքարի նպատակը «դասական քեմալիզմի» երկարակեցության ապահովումն է՝ գործարկելով պետության և նրա համապատասխան ուժային հաստատությունների ռեսուրսները։ Կրոնական ինքնության ու դրա քաղաքական ինքնարտահայտման խնդրի կապակցությամբ ՀԺԿ-ի ղեկավարության ծայրահեղ ընդգվածությունն առավել ցայտուն դրսևորվեց 2007 թ. ապրիլից-օգոստոս ընկած նախ նախագահական, հետո խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակահատվածում։ ՀԺԿ-ն, նախ հրահրելով, ապա աջակցելով զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ապրիլի 27-ին նախաձեռնած «էլեկտրոնային հեղաշրջման» գործողությանը, ընդդիմացավ նախագահի պաշտոնի համար արտգործնախարար Աբդ. Գյուլի թեկնածության առաջադրմանը՝ դիմելով Սահմանադրական դատարան՝ Նախագահի ընտրության ընթացակարգը խախտելու պատճառով նախագահի ընտրության արդյունքներն անվավեր ճանաչելու հայցով։ Այդ իրադարձությանը

²² Ataya Ayşe Güneş, The Republican People's Party, Turkish Studies, v. 3, № 1, 2002, p. 112.

հաջորդած և նախորդող տարիներին ևս ՀԺԿ-ն չէր վարանում ԱԶԿ-ի գրեթե բոլոր օրենսդրական ու սահմանադրական փոփոխությունները բողոքարկել ՍԴ-ում, որով վերջինիս որպես դատական իշխանության մարմնի ավելի շատ ներքաշեց քաղաքական գործընթացներում:

Վերջին՝ 2007 թ. հուլիսի 22-ի ընտրություններում ՀԺԿ-ն, դաշինք կազմելով «Ձախ ժողովրդավարական» կուսակցության հետ, ստացավ քվեների 20,85 տոկոսը (112 պատգամավորական մանդատ) և ԱԶԿ-ի ու «Ազգային շարժում» կուսակցության հետ միասին մտավ խորհրդարան: Այդ դաշինքը հնարավոր եղավ, քանի որ 2006 թ. կուսակցության առաջնորդ Էջևիթը մահացել էր և նրա կնոջ մեկուսացվածության պայմաններում հնարավոր եղավ ստեղծել այդ նախընտրական դաշինքը: Հետագայում, ՀԺԿ-ից ու ԱԶԿ-ից առանձնացան մի շարք պատգամավորներ ու խորհրդարանում ստեղծվեցին նոր խմբակցություններ՝ «Ձախ ժողովրդավարական» կուսակցությունը, քրդամետ «Դեմոկրատական հասարակություն» կուսակցությունը: Վերջին երեք տարիների ընթացքում ՀԺԿ-ն, ազգայնական «Ազգային շարժման» կուսակցության հետ միասին, շարունակեց խոչընդոտել ԱԶԿ-ի սահմանադրական բարեփոխումներին՝ էլի ավելի խորացնելով երկիրը պառակտող ու հասարակության երկվության պատճառ դարձած հիմնախնդիրների: Այս ընթացքում պարզ դարձավ նաև, որ ի տարբերություն Սոցիալ-Դեմոկրատական մաս կազմող և սոցիալ-դեմոկրատական սկզբունքներ դավանող եվրոպական մյուս քաղաքական կուսակցությունների, ՀԺԿ-ի սոցիալ-դեմոկրատական մոդելը արտացոլում էր թուրքական քաղաքական ու գաղափարախոսական մշակույթի առանձնահատկությունները: Ավելին, ըստ թուրք վերլուծաբանների, ՀԺԿ-ի համեստ ընտրական արդյունքների պատճառները պետք է փնտրել սոցիալ-դեմոկրատիայի դասական սկզբունքներից շեղվելու և էթնիկական, աշխարհիկ ու կրոնական խնդիրների վրա կենտրոնանալու մեջ²³:

2010 թ. մայիսին սկանդալային պատմության պատճառով Դենիզ Բայթալը հրաժարական տվեց և մայիսի 22-ին կուսակցության թվով իններորդ առաջնորդ ընտրվեց նախկին քաղաքացիական ծառայող Քեմալ Քըլըչդարօղլուն: Պատվիրակների կողմից կուսակցության համագումարում նրան տրված ծայները խոսում են նրա հետ կապվող հույսերի մասին, իսկ օտարերկրյա մեկնաբաններն այն վերլուծում են

²³ Ayata Sencer & Ayata Ayşe-Güneş, *The Centre-Left...*, p. 230.

հետևյալ ձևակերպմամբ՝ «Կուսակցությունը փոխեց առաջնորդին, իսկ առաջնորդը կփոխի՝ կուսակցությունը»²⁴:

Եզրակացություն

Վերջին հինգ տասնամյակների ընթացքում Թուրքիայի հիմնադիր ու ամենահին կուսակցությունն անցավ մի շարք փուլերով, որի սկզբնափուլ կարելի է համարել 1957 թ. Հռչակագիրը, հետագայում՝ 1961 թ., 1964 թ., 1972 թ. և 1976 թ. համագումարները: ՀԺԿ-ի գաղափարական կողմնորոշման ու երիտասարդացման շնորհիվ հնարավոր դարձավ նորովի դիրքավորվել երկրի քաղաքական դաշտում: 1964 թ. առաջ քաշված սոցիալ-դեմոկրատական ուղղվածությանը և «ծախ կենտրոնի» գաղափարախոսությանը պահանջվեց ևս 13 տարի որպեսզի ամբողջության ընկալվի ու գնահատվի հասարակության կողմից և դա էր պատճառը, որ 1977 թ. ՀԺԿ-ն ստացավ բազմակուսակցական ընտրությունների ընթացքում ամենաշատ քվեները: Այդ հաջողությունը չի գերազանցվել մինչ օրս: 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումը ծանր հարված հասցրեց ՀԺԿ-ին ու նրա գաղափարական հիմքերին: Արդյունքում, 1980-ական թթ., այդ քաղաքական ուժը ներկայացավ պառակտված կերպով կենտրոնանալով՝ երդալ Ինոնյուի և Բյուլենթ էջևիթի քաղաքական կերպարների շուրջ: Բ. էջևիթն, ըստ էության, չցանկացավ իր անավարտ գործը շարունակել իր նախկին կուսակիցների հետ, որոշեց հիմնել նոր կուսակցություն: Փոխարենը, երդալ Ինոնյուի գլխավորած ՍՂԺԿ-ն, ներկայանալով որպես ՀԺԿ-ի իրավահաջորդ, ըստ հնարավորության, կարողացավ փոխարինել ՀԺԿ-ին: 1992 թ. ՀԺԿ-ի վերաբացմամբ և 1995 թ. ՍՂԺԿ-ի և ՀԺԿ-ի միավորմամբ թվում էր, թե ՀԺԿ-ն կվերականգնի իր երբեմնի ազդեցիկ դիրքը ծախակողմյան ուժերի շրջանում: Իրականում, 1990-2000-ական թթ. ՀԺԿ-ի գերխնդիրը դարձավ նոր, հասարակության համար գրավիչ գաղափարախոսական տարբերակների փնտրտուքը: Իրարահաջորդ գաղափարախոսությունները, որոնք ունեին իրականության զգացումի պակաս, միափոխվեցին կուսակցության ղեկավար Դենիզ Բայքալի կառավարման ոչ-կառուցողական մեթոդների հետ, որոնց պատճառով

²⁴ A new Kemal: Kemal Kılıçdaroğlu gives new hope to the Turkish opposition, The Economist, 27 May 2010, <http://www.economist.com/node/16219855>.

ել ՀԺԿ-ին չի հաջողվում նորովի ներկայանալ հասարակությանը: Իսլամական ինքնության ու կամարտահայտմանն ընդդիմացող, քրդական հարցում անհանդուրժողականություն և քեմալիզմի աշխարհիկ ու հանրապետական սկզբունքների մոլի պաշտպանության դիրքերից հանդես եկող ՀԺԿ-ն ունի ժողովրդավարական զարգացման հետ անհամատեղելի սկզբունքներ: 2010 թ. մայիսի կուսակցության ղեկավարության փոփոխությունը կարող է նոր լիցք հաղորդել կուսակցության ներուժի ինքնաքննադատական վերափմաստավորման գործին:

VAHRAM TER-MATEVOSYAN

**THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY BETWEEN 1960 AND 2010: THE
HALF CENTURY OF TRANSFORMATION OF A PARTY FOUNDING THE
REPUBLIC OF TURKEY**

The article discusses the history of one of the key political parties in Turkey which founded the republic in 1923 – the Republican People's Party. Starting from 1960 the party went through multiple phases of transformations. Each phase was characterized by extensive revision of party's ideological standing concerning some fundamental issues of Turkey's development. The RPP's profound support of republican-secular principles of Kemalist discourse insisted the party's leadership to rethink the ways to collaboration and consensus with emerging tide of political Islam in Turkey. Leaders of the party for the given period İsmet İnönü, Bülent Ecevit and Deniz Baykal left their imprint on the nature of the RPP's ideological and management transformation. Now, with the new leader Kemal Kılıçdaroğlu, who assumed the leadership of the party in May 2010, the RPP will go through new phase of development.